

Володимир Горак

кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник,
відділ української історіографії,
Інститут історії України НАН України
(м. Київ, Україна)

ВИСВІТЛЕННЯ ІСТОРІЇ ГЕТЬМАНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ 1918 р. В МОНОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ВІТЧИЗНЯНИХ ІСТОРИКІВ

Стаття присвячена висвітленню історії Української гетьманської держави 1918 року в монографічних дослідженнях сучасних вітчизняних істориків. Автор детально аналізує погляди вчених на це суспільне явище, з'ясовує сучасні концепції Гетьманщини 1918 року, простежує зв'язок між сучасними і більш ранніми інтерпретаціями цього питання. Один з головних висновків цієї статті полягає в тому, що дослідники, цілком справедливо відходячи від загальновідомих стереотипно негативних оцінок Гетьманату 1918 року, одночасно не повинні зображувати його суто позитивно. На думку автора, це було б не менш тенденційним і невірним.

Ключові слова: гетьманський переворот, Українська Держава, Гетьманат 1918 року, Гетьманщина 1918 року.

Volodymyr Horak

Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History),
Senior Research Fellow, Department of Ukrainian historiography,
Institute of history of Ukraine NAS of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)

THE HISTORY OF THE 1918 UKRAINIAN HETMAN STATE IN THE MONOGRAPHIC RESEARCHES OF CURRENT NATIVE HISTORIANS DEDICATED TO IT

This article is devoted to the elucidation of history of the Ukrainian hetman state of 1918 in the monographic researches of current native historians specially dedicated to it. The author makes a detailed analysis of the views of the scholars on this social phenomenon, reveals the modern concepts of Hetmanshchyna of 1918, traces the interconnection between the

current and earlier interpretations of this problem as well as tries to determine the degree of the proximity of the historians' views to the truth of history. One of the author's conclusion is that when quite justly withdrawing from the universally known stereotypically negative concept of the Hetmanate the scholars at the same time must not run to another extremity, portraying it quite positively, which would be not less prejudiced and wrong.

Keywords: *hetman coup d'etat, Ukrainian State, Hetmanate of 1918, Hetmanshchyna of 1918.*

Минуло вже майже сто років відтоді, як під енергійним напором революційних сил відійшла у вічність українська гетьманська держава на чолі з Павлом Скоропадським, яка існувала в Україні з 29 квітня по 14 грудня 1918 року. Але й донині серед істориків, політиків і публіцистів нерідко точаться досить запеклі дискусії з вузлових питань цього державного утворення. Ті, хто беруть участь в них, нерідко діаметрально протилежним чином оцінюють місце і роль Гетьманату 1918 року у вітчизняній історії.

Справа з'ясування всього кола питань, пов'язаних з історією цієї держави, значно просунулась вперед у зв'язку з написанням в останній час цілої низки монографій, спеціально присвячених історії Гетьманщини 1918 року. Науковому аналізу концепцій і інтерпретацій, що вони їх містять, і присвячується ця стаття.

Автор цієї праці добре усвідомлює неможливість здійснити ґрунтовний аналіз всіх поглядів істориків – авторів монографій про Гетьманат 1918 року в межах однієї і до того ж не дуже великої статті. Через це ми обрали об'єктом нашого дослідження лише найбільш важливі і разом з тим найбільш дискусійні історичні погляди на українську гетьманську державу ХХ століття.

Причини і передумови гетьманського консервативного перевороту 29 квітня 1918 року

Відповідно до загальнофілософських законів будь-яке суспільне явище не може відбутися без цілком конкретних причин і передумов. Не є в цьому випадку винятком і українська геть-

манська держава 1918 року, яка прийшла на зміну Українській Народній Республіці 29 квітня 1918 року. Що ж обумовило, на думку авторів монографій, присвячених даній темі, виникнення і функціонування цієї держави з кінця квітня до середини грудня 1918 року?

Чимало вітчизняних істориків вважають, що головну причину гетьманського перевороту слід шукати саме у внутрішній політиці уряду соціалістичної Центральної Ради в останній період її існування – з 1 березня по 29 квітня 1918 року. Вони вважають цю політику українських соціалістів цілком невдалою і такою, що спричинила велику і системну кризу в економіці УНР. О. П. Реєнт, наприклад, зазначає, що внаслідок реалізації аграрної політики уряду УНР в українських селах запанувала повна анархія, невід’ємним атрибутом якої стали масові насильства і грабунки¹. З думки дослідника виходить, що за Центральної Ради сільське господарство взагалі припинило свій розвиток і опинилося у стані стагнації. Деякі інші українські історики, зокрема Леонід Осауленко і Володимир Засєкін, характеризують суспільну кризу України у березні–квітні 1918 року у більш широкому плані, підкреслюючи, що вона охопила тоді не тільки аграрний сектор, а й інші важливі сфери економіки – промисловість, ціноутворення, фінанси і т. д.² Дослідники гостро критикують уряд Української Народної Республіки за те, що він, «копіюючи» революційні перетворення Радянської Росії, допустив до влади «сільських люмпенів», наслідком чого стала ліквідація природних для абиякого суспільства приватновласницьких засад економічного життя³. На підставі цих аргументів Л. Осауленко і В. Засєкін підводять своїх читачів до думки, що головна хиба українського соціалістичного уряду полягала в тому, що він своїми ліворадикальними реформами створив в Україні штучну і абсолютно недієздатну економіку, яка в плані перспективи розвитку не мала ніякого

¹ *Реєнт О. П.* Павло Скоропадський. – К., 2003. – С. 83, 109.

² *Осауленко Л., Засєкін В.* Гетьман України Павло Скоропадський. – К., 2007. – Т. 1. – С. 4–5.

³ Там само. – С. 5.

майбутнього. Аналогічним чином дивиться на речі і Д. Б. Яневський, який у своїй книзі «Проект «Україна», або спроба Павла Скоропадського» проводить думку, що політика Центральної Ради спричинила «тотальну руїну» в сільському господарстві України. Узагальнення подібних інтерпретацій зробив сучасний український історик Георгій Папакін, підкресливши, що гетьманський переворот і відновлення в Україні старовинної гетьманської держави були за тих умов єдиним реальним і природним виходом з глибокої і системної кризи, в якій опинилася Україна в березні–квітні 1918 року⁴.

Треба зазначити, що ці та деякі інші подібні погляди є по суті вторинними та похідними від того бачення історичних реалій, яке було притаманне самому гетьману Павлу Скоропадському і його консервативно налаштованим прибічникам. Вони вважали суспільний лад, створений урядовцями Центральної Ради, формою суспільного регресу, а поновлений ними Гетьманат – єдиним реальним виходом із скрутної ситуації в Україні⁵. У цьому зв'язку не можна обійти кілька важливих і разом з тим доволі складних питань. Чи є така по суті консервативна інтерпретація Гетьманату 1918 року справедливою? І чи могла йти далі шляхом поступу Українська Народна Республіка, якби їй не поклали край творці нової, гетьманської держави?

Спробуємо розібратися у цих непростих питаннях об'єктивно і виважено. Відразу підкреслимо, що впродовж грудня 1917 – квітня 1918 років в Україні тривали глибокі суспільні реформи «лівого» спрямування, метою яких був, зокрема, перерозподіл великої поміщицько-куркульської і іншої так званої нетрудової земельної власності на користь біднішого і середнього селянства. Анархічні дії в цьому процесі й дійсно мали місце, але цей фактор не слід перебільшувати, і тим більше абсолютизувати, враховуючи, що справа ця керувалася земельними комітетами,

⁴ Див.: *Яневський Д.* Проект «Україна», або спроба Павла Скоропадського. – Харків, 2010; *Папакін Г.* Гетьман Скоропадський: патріот, державотворець, людина. – К., 2003 – С. 46.

⁵ Див.: *Скоропадський П.* Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918 рр. – К.; Філадельфія, 1995. – С. 46.

які забезпечували в ній організацію і порядок відповідно до революційного аграрного законодавства Центральної Ради. Крім того, усякі прояви «аграрної» анархії в Україні, думається, зникли б після повного завершення революційних аграрних перетворень, внаслідок яких кожний землероб-господар отримав би у володіння певну ділянку землі.

Звичайно, можна у цілому погодитись із згаданими українськими істориками в тому, що у березні–квітні 1918 року Україна опинилася в економічній кризі. Та чи правильно виводити відомі нам кризові явища з характеру революційних аграрних перетворень Центральної Ради? На нашу думку, таке тлумачення тих подій є досить тенденційним і невірним. Думається, українська криза була обумовлена здебільшого іншими причинами. По-перше, кардинальні зміни форм землеустрою завжди негативно впливають на хід сільськогосподарських робіт, і в світовій практиці такий досвід Центральної Ради є далеко не єдиним. По-друге, інший негативний чинник виявив себе в тому, що вже у лютому 1918 року в Україні по суті почалася (з дієвою допомогою німецьких і австро-угорських окупаційних військ) реставрація дореволюційного аграрного ладу, внаслідок чого селяни здебільшого не наважувалися засівати отримані ними поміщицькі землі, побоюючись жорсткої помсти їх багатих власників, які поверталися до своїх «родових гнізд». У свою чергу, незасіяні селянами поля обумовили відсутність урожаю різних сільськогосподарських культур, що, у свою чергу, і призвело до вищезгаданої економічної кризи. До речі, таку справедливу думку чи не вперше висловив у своїх мемуарах міністр релігії і віросповідань гетьманського уряду Василь Зеньківський, але, на жаль, вона практично не набула поширення в історичних працях, присвячених Україні 1918 року. Треба, безумовно, враховувати ці та деякі інші чинники, які не були безпосередньо пов'язані з природою аграрних перетворень, що відбувалися в останній період історії УНР.

Що ж з стосується самих цих реформ, то думка про те, що вони з самого свого початку були штучними і кризовими, уявляється досить дискусійною. Можна, звичайно, нескінченно дискутувати з питання про те, яка суспільна модель (Українська

Народна Республіка чи Гетьманат) була більш перспективною і яка у більшій мірі відповідала інтересам населення України в цілому, але цілком ясно одне: ототожнювати внутрішню політику Центральної Ради тільки з кризою і стагнацією було б невірно. Практично немає сумнівів, що при відсутності вищезгаданих негативних факторів сільське господарство УНР розвивалося б, причому досить успішно. Для доказу наведемо лише один характерний факт. Упродовж 1920-х років досить подібний до УНР аграрний лад СРСР, який теж ґрунтувався на дрібно-селянській земельній власності, досяг (до початку суцільної колективізації) великих успіхів у землеробстві і тваринництві. Те ж саме могло б відбутися і в аграрному секторі УНР, якби не гетьманський переворот.

Взагалі ж перспективу прогресивного розвитку мали як УНР, так і Українська Держава Павла Скоропадського, і протиставляти у цьому плані Гетьманат та УНР аж ніяк не слід.

Як вже зазначалося, 29 квітня 1918 року на зміну УНР прийшла відновлена гетьманська держава. Протягом досить довгого часу залишається гостродискусійним питання про рівень суспільної підтримки гетьманського перевороту 29 квітня. У своїй книзі, присвяченій Гетьманщині 1918 року, сучасний український історик В. А. Савченко фактично відмовляє гетьманському перевороту у наявності будь-якої соціальної бази, підкреслюючи, що Павла Петровича і інших заколотників не підтримали ані революційно налаштовані українські кола, для яких Скоропадський був втіленням поміщика-експлуататора, ані консервативно налаштовані російські елементи, для яких він був зрадником, сепаратистом і руйніником «єдиної і неділимої Росії»⁶.

Зовсім іншу думку висловлює з цього приводу Георгій Папакін. Історик, навпаки, вважає, що консервативний переворот 29 квітня був підтриманий досить широкими колами населення України. При цьому, на відміну від В. Савченка, який висловлює свій погляд по суті аксіоматично, без наведення

⁶ Савченко В. А. Павло Скоропадський. Останній гетьман. – Харків, 2008. – С. 217.

будь-яких доказів, Г. Папакін намагається підкріпити справедливість своєї інтерпретації кількома цілком конкретними аргументами. Він, зокрема, стверджує, що у кінці правління Центральної Ради від неї відсахнулись «найширші кола» українських хліборобів⁷. На думку дослідника, саме тоді відбулася їх політична переорієнтація з «лівих» на «праві», консервативні елементи⁸. Підтвердження правильності цієї думки Г. Папакін вбачає, зокрема, в тому, що навколо Павла Скоропадського об'єдналась велика кількість різних політичних сил України – «хлібороби-демократи», російські політичні партії, польські «громадські сили», тодішні «бізнесові кола» України і, звичайно, «широкі непартійні маси землевласницького населення»⁹. Додатковим аргументом дослідника для підкріплення його позиції є той факт, що падіння Центральної Ради визнали переважна більшість політичних партій України, крім більшовиків і «збанкрутілої» партії українських есерів¹⁰. Крім іншого, Г. Папакін наводить також і непрямий доказ – більшість населення України мовчазно прийняла гетьманський переворот.

Варто відразу ж зауважити, що у даному випадку ми маємо справу не просто з різними, а навіть з діаметрально протилежними поглядами на рівень суспільної підтримки перевороту генерала П. Скоропадського. Якщо В. Савченко стверджує, що гетьманські заколотники по суті не були підтримані місцевим населенням, прозоро натякаючи, що Павла Петровича Скоропадського привели до влади війська іноземних загарбників, то Г. Папакін безапеляційно підводить своїх читачів до думки, що прибічники реставрації гетьманського ладу зуміли спертися на переважну більшість населення України, а допомога з боку іноземних мілітарних сил була другорядним і допоміжним чинником.

За вже досить тривалий час власних історичних досліджень ми дійшли висновку, що якщо на якесь суспільне явище ви-

⁷ Папакін Г. Вказ. праця. – С. 78.

⁸ Там само. – С. 78.

⁹ Там само. – С. 47.

¹⁰ Там само. – С. 46.

словлюються діаметрально протилежні погляди, то вони частіше за все є недосконалыми, а історична істина, як правило, знаходиться десь посередині, спростовуючи тим самим інтерпретації, яким притаманні однозначність сприйняття і відтворення історичної дійсності.

Спробуємо спочатку неупереджено розібрати вищезгадану думку В. Савченка, яка, безумовно, ґрунтується на політично тенденційних поглядах противників Гетьманату з числа його сучасників. Важко, зокрема, поділити його уяву про те, що практично все українське населення не підтримало гетьманський переворот. Але ж так могло бути, якби усі етнічні українці нашої батьківщини тих часів належали до незаможних елементів (бідняків, середняків, міського і сільського пролетаріату), які були здебільшого носіями «лівих» політичних поглядів. Однак насправді ж українці 1918 року були далеко не однорідними як у господарчому, так і в політичному відношеннях. Крім інших і вже згаданих нами елементів, були серед них і поміщики, і селянська буржуазія, і «дрібнобуржуазне» куркульство – ті верстви, які були кровно зацікавлені в поверненні України з соціалістичного на капіталістичний, дореволюційний шлях розвитку. Не все було «так погано» і з російськими консервативними елементами. Звичайно, В. Савченко повністю правий, стверджуючи, що вони ніколи не приймали «сепаратизм» Павла Скоропадського, але навряд чи правильно було б подавати це як чинник, який повністю унеможливив підтримку гетьмана і його режиму з боку великодержавних білогвардійських елементів. Справа тут була безумовно складнішою, ніж її подає у своїй книзі В. Савченко. Слід враховувати, що у гетьманському режимі білогвардійськи налаштованим мешканцям України імпонували відновлення гетьманом приватної власності на землю, фабрики та заводи, а також його рішуча позиція щодо всіх «лівих» політичних рухів. Вже це було серйозною підставою для встановлення хоча й ситуативного і тимчасового, але все ж таки цілком реального союзу між українськими та російськими консерваторами, спрямованого проти «лівої» небезпеки. Недарма здебільшого російські за своїм етнічним складом кадетська партія і «Протофіс» на своїх з'їздах у травні

1918 року висловили підтримку режиму Скоропадського. Зазначимо, що подібні факти наводить у своїй книзі і сам В. Савченко, очевидно, не враховуючи, що вони помітно суперечать висловленій ним думці про повну відсутність у Скоропадського «російської підтримки».

Отже, всупереч вищезгаданій тезі цього дослідника, гетьманська влада з самого початку мала певну підтримку серед українців, росіян, а також поляків та інших етносів України. Але чи можна на цій підставі стверджувати (як це робить, зокрема, Г. Папакін), що гетьманський переворот здобув підтримку з боку переважної більшості населення України?

Зрозуміло, що якщо В. Савченко значно зменшує рівень суспільної підтримки гетьманського руху, то Г. Папакін та деякі інші дослідники явно перебільшують широту соціальної підтримки руху на чолі із П. Скоропадським з боку певних суспільних кіл України. Варто підкреслити, що гетьмана підтримала здебільшого консервативно налаштована і багатонаціональна господарча і політична еліта України, яка у чисельному плані складала серед її населення меншість. Щодо думки Георгія Папакіна про підтримку Гетьманщини з боку великої маси пересічних українських хліборобів, то, на наш погляд, дослідник не навів на її підтвердження конкретних доказів, що робить його уявлення про це доволі сумнівним. Так, до речі, і як його твердження про те, що в політичному плані українське селянство досить швидко еволюціонувало від «лівих» до «правих», консервативних поглядів. На нашу думку, конкретні історичні факти свідчать про інше. У нашій монографії, присвяченій історіографічному аналізу мемуарів про Гетьманщину 1918 року, ми навели цілу низку фактів того, як на своїх місцевих та регіональних з'їздах, що відбулися у березні–квітні 1918 року, значна частина селянства України висловила беззастережну підтримку Центральної Раді¹¹.

Досить спірною є також спроба Г. Папакіна навести як доказ масових симпатій населення України щодо гетьманського руху

¹¹ Горак В. С. Гетьманська держава 1918 року у світлі споминів її сучасників. – К., 2009. – С. 36.

той факт, що тільки дві політичні партії – більшовицька і українська есерівська – не підтримали консервативний переворот 29 квітня 1918 року. Не можна не враховувати, що партія українських соціалістів-революціонерів являла собою досить велику політичну силу, яка за своєю конкретною чисельністю переважала інші політичні рухи України разом взяті. Щодо «мовчазного» сприйняття мешканцями України гетьманського перевороту, то у світовій історії взагалі люди не так вже рідко пасивно і мовчазно ставляться до різних суспільних трансформацій, але це ще далеко не означає, що вони ставляться до них позитивно.

Отже, «конкуруючі» висновки українських істориків щодо причин, рівня і широти соціальної бази цього перевороту не можна визнати повністю історично достовірними. Гетьманський переворот і Гетьманат 1918 року спиралися на певну частину населення тодішньої України, однак то, безумовно, була його менша частина, що врешті решт стало однією з головних причин краху гетьманської держави 1918 року.

Зазначимо, що Українська Держава виникла в результаті вирішення цілої низки суспільних протиріч. З одного боку, то були вже згадані нами протиріччя між Центральною Радою, члени якої тяжіли до організації суспільного життя в Україні на соціалістичних засадах, і місцевими консервативними елементами – прибічниками старих, капіталістичних і докапіталістичних порядків. Проте, з іншого боку, у той же самий час невпинно посилювалась ворожнеча між Центральною Радою і вищими німецькими окупаційними колами. Треба сказати, що головну причину цієї ворожнечі, яка вже давно стала хрестоматійною, практично однаково розкриває переважна більшість українських істориків (В. Савченко, Р. Пиріг та інші). Нею стала очевидно нездатність уряду Центральної Ради задовольнити потреби кайзерівської Німеччини і її союзників у конче потрібному для них продовольстві¹². Крім того, В. Савченко цілком справедливо виділяє цілу низку інших причин загострення сто-

¹² Савченко В. А. Вказ. праця. – С. 118; Пиріг Р. Гетьманат Павла Скоропадського: між Німеччиною і Росією. – К., 2008. – С. 65.

сунків між німецькими окупантами і українськими соціалістами, а саме: німецьке втручання у внутрішні справи УНР; намагання німців нав'язати українському уряду капіталістичне реформування аграрного ладу; злочинна спекуляція уряду УНР цукром; проблема Криму, який кайзерівські урядовці хотіли зробити сферою своїх інтересів; отримання німцями агентурних даних про підготовку масового антинімецького повстання, у якому дієву участь мали взяти найбільш «ліві» елементи українського уряду¹³. Доповнює цей перелік О. Реєнт, вказуючи на неможливість тривалого співробітництва між Україною і Німеччиною внаслідок надто різного суспільного ладу цих двох країн (монархічною кайзерівською Німеччиною і соціалістичною УНР)¹⁴.

Поза усяким сумнівом, «контрпереворот» генерала Павла Скоропадського ніколи не відбувся б в Україні, якби цього не бажали керівники досить впливової політичної сили – окупаційної армії імператора Німеччини Вільгельма II. Усі без виключення дослідники гетьманської держави 1918 року визнають «німецький» фактор у тій справі, але разом з тим саму його роль і значення розуміють і визначають по-різному. Зокрема, Георгій Папакін пише у своїй книзі про «підтримку» і «прихильний нейтралітет» німців щодо прибічників «правого» перевороту. Така думка дослідника, однак, є вразливою з кількох позицій. По-перше, саме поняття «підтримка», на наш погляд, слід розкрити більш детально і конкретно. Адже вона могла відбутися у багатьох різних формах – військовій, політичній, фінансовій, дипломатичній, моральній і т. д. По-друге, ми вважаємо, що два поняття, якими оперує Г. Папакін («підтримка» і «нейтралітет»), є по суті взаємовиключними. І дійсно, якщо кайзерівці надавали Павлу Скоропадському ту чи іншу підтримку, то це безумовно означає, що у двобої між ним і Центральною Радою вони займали аж ніяк не нейтральну позицію. І, нарешті, по-третє, думка історика про нейтралітет керівників кайзерівської Німеччини щодо подій наприкінці квітня 1918 року сама по собі не є вірною. Добре відомо, що вперше таке уявлення запусив у обіг

¹³ Савченко В. А. Вказ. праця. – С. 113, 115–117.

¹⁴ Реєнт О. П. Вказ. праця. – С. 63.

голова німецької окупаційної адміністрації України генерал Вільгельм Гренер, а Г. Папакін, судячи з усього, поставився до нього буквально, а не критично. Разом з тим інші українські дослідники переконливо, на чисельних фактах, довели, що кайзерівські кола були тоді аж ніяк не «третьою», нейтральною силою, а досить дієвими союзниками гетьманських заколотників. Р. Пиріг, зокрема, пише про зустріч 26 квітня 1918 року П. Скоропадського і В. Гренера, на якій німецький генерал значною мірою визначив і політичний характер майбутнього гетьманського виступу, і суть майбутнього Гетьманату¹⁵. В. Савченко згадує роззброєння німцями трьох великих підрозділів Центральної Ради – Синьожупанної і Сірожупанної дивізій, а також полку Січових стрільців (у Києві та Ковелі) в останні дні квітня 1918 року, що по суті позбавило уряд УНР власної збройної опори¹⁶. Крім того, В. Савченко наводить ще один важливий і відомий факт – арешт німецькими окупантами кількох міністрів уряду УНР, метою чого була деморалізація членів соціалістичного уряду напередодні гетьманського перевороту¹⁷. До цього переліку досить промовистих фактів можна додати ще й такі, як озброєння німецькими окупантами у той же час загонів офіцерів-скоропадчиків і присутність у Києві великої німецької піхотної дивізії, що готова була надати суттєву збройну допомогу прибічникам перевороту у випадку необхідності.

Треба зазначити одну важливу деталь. Історики, як правило, визначають роль німців у державному перевороті 29 квітня в залежності від того, наскільки закономірним і народним уявляється їм сам цей переворот. Г. Папакін, вважаючи, що його підтримала переважна більшість громадян України, відповідно мінімізує німецьку підтримку йому. І навпаки, В. Савченко, вважаючи, що підтримка *coup d'etat* була з боку українського населення мінімальною, природно зображує німецьких військових як силу, що зіграла вирішальну роль у приході П. Скоропадського до влади. Для правильного розуміння цього питання важливо не перебільшувати (і тим більше – не абсолютизувати)

¹⁵ Пиріг Р. Вказ. праця. – С. 63.

¹⁶ Савченко В. А. Вказ. праця. – С. 31.

¹⁷ Там само. – С. 133.

будь-який з вказаних вище факторів. У своїй монографії «Українська гетьманська держава 1918 року. Історичні нариси» Р. Пиріг зробив цілком справедливе узагальнення, підкресливши, що 29 квітня 1918 року Центральна Рада впала під спільними ударами як зовнішніх, так і внутрішніх контрреволюційних сил – німецьких військових, гетьманських офіцерських загонів, делегатів відомого Хліборобського Конгресу та деяких інших елементів, зацікавлених у запровадженні в Україні порядку і спокою.

Внутрішня політика Гетьманату 1918 року: дискусії, інтерпретації і питання історичної істини

Як ми спробували показати вище, характер і політична суть гетьманського перевороту й досі залишається досить дискусійним питанням. На менш, якщо не більш гострою в дискусійному плані була і є внутрішня політика гетьманської держави.

Значимо, що протягом досить довгого часу в українській історіографії безроздільно панувала думка противників гетьманської влади про те, що перший уряд П. Скоропадського виявився чужим українському народові не тільки в соціально-класовому, а й в національному плані. «Ліві» противники гетьмана були переконані і переконували інших у тому, що то був фактично російський уряд як за етнічною належністю своїх членів, так і за своєю російською політичною орієнтацією. Виникає досить важливе питання: наскільки відповідає таке уявлення історичній правді і чи не є воно надто тенденційним, спрямованим лише на дискредитацію політичних противників Гетьманського режиму 1918 року?

Значимо, що сьогодні вже більшість істориків (у тому числі і автори монографій про Гетьманат 1918 року) категорично не підтримують подібні думки. Зокрема, О. Реєнт аргументовано критикує таку точку зору на перший гетьманський кабінет міністрів, підкреслюючи, що з 14 міністрів 12 (тобто їхня переважна більшість) були етнічними українцями¹⁸. Аналогічний

¹⁸ Реєнт О. П. Вказ. праця. – С. 95.

висновок ми зробили і у нашій монографії¹⁹. Навіть В. Савченко, який залишається сьогодні відвертим політичним противником Української Держави і Павла Скоропадського, теж значною мірою схиляється до думки, що перший гетьманський кабінет був за своїм етнічним складом українським²⁰.

Щодо «російської» орієнтації вищих гетьманських адміністраторів, то таке бачення подій нам теж видається досить тенденційним і спірним. Мислити таким чином можна було б, якби перший гетьманський уряд реально повів справу до повномасштабного відновлення «єдиної і неділимої» Росії і до повної інтеграції України до її складу. Але сам Павло Скоропадський і його міністри такої мети ніколи собі не ставили. З кінця квітня до середини листопада 1918 року вони стояли на ґрунті незалежної української держави, а з середини листопада 1918 року – на ґрунті України як складової частини небільшовицької всеросійської федерації. Думається, що не тільки в першому, а й у другому випадку національно-державні права України були б якщо і не повністю, то принаймні значною мірою збережені.

Ще за часів гетьманської держави у ліворадикальних антигетьманських колах сформувалась, а через деякий час стала хрестоматійною думка про внутрішню політику Гетьманату як про політику шаленої, махрової «буржуазно-поміщицької» реакції²¹. Сьогодні така інтерпретація має рішучого опонента в особі Г. Папакіна²². На думку дослідника, внутрішня політика Павла Скоропадського не була ані буржуазно-поміщицькою, ані консервативною, ані реакційною²³. За Г. Папакіним, насправді вона була ліберально-реформаційною, спрямованою на реалізацію серйозних, кардинальних суспільних перетворень. Для обґрунтування своєї думки історик надає цілу низку аргументів, зокрема, бажання гетьманських міністрів здійснити ґрунтовну аграрну реформу, а також аналогічні перетворення у інших сферах

¹⁹ Горак В. С. Вказ. праця. – С. 39.

²⁰ Савченко В. А. Вказ. праця. – С. 155, 158, 162.

²¹ Винниченко В. Відродження нації. – К.; Відень, 1920. – С. 147.

²² Папакін Г. Вказ. праця. – С. 49.

²³ Там само. – С. 50.

суспільного життя – робітничому питанні, фінансах, судовій системі, культурній сфері та ін.²⁴ Як додатковий аргумент історик наводить партійний склад першого гетьманського уряду, який складався переважно з представників ліберальної інтелігенції і членів кадетської партії²⁵. Щоправда, Г. Папакін визнає, що П. Скоропадському дійсно були притаманні консервативні погляди на способи ведення внутрішньої політики, однак це, на його думку, стало реальністю не в 1918 році, а пізніше, в еміграції.

Варто зазначити, що переважна більшість істориків, які присвятили монографічні дослідження гетьманській державі 1918 року, значною мірою поділяють думку про ліберальну і реформістську суть Української Держави. Зокрема, доктор історичних наук, професор Р. Пиріг у своїх книгах вживає стосовно політики Гетьманату аналогічний термін – «ліберальні соціально-економічні реформи»²⁶. Щоправда, на іншій сторінці однієї із своїх праць дослідник пише про «консервативно-ліберальні» засади розбудови держави Павла Скоропадського, тим самим даючи зрозуміти, що гетьманський режим був більшою мірою консервативним, ніж ліберальним, і тим самим частково зближуючись з носіями думки про суто консервативний і реакційний характер Гетьманату²⁷. Як і Г. Папакін, Р. Пиріг згадує склад першого гетьманського кабінету міністрів, в якому переважали особи з «поміркованими ліберальними поглядами»²⁸. У цілому такі думки на неокозацьку державу поділяє і О. Реєнт.

За оцінкою Г. Папакіна, керівники Української Держави, яка була ліберальною і реформістською, на практиці намагалися реалізувати середню, проміжну лінію між «революцією» і «реакцією»²⁹. О. Реєнт підкріплює цю точку зору тим, що сам П. Скоропадський намагався спертися головним чином на укра-

²⁴ Там само. – С. 51.

²⁵ Там само. – С. 50.

²⁶ Пиріг Р. Я. Вказ. праця. – С. 148.

²⁷ Там само. – С. 206.

²⁸ Там само. – С. 84.

²⁹ Папакін Г. Там само. – С. 52.

їнське селянство – клас проміжний, середній між пролетаріатом і буржуазією³⁰. При цьому дослідник підкреслює: самому гетьману була чужою думка зробити ставку або на еліту суспільства або на її низи. На його думку, П. Скоропадський збирався задіяти в розбудові очолюваної ним держави усі без винятку верстви населення³¹. Щоправда, дослідник одночасно дещо коректує свої погляди, зазначаючи, що голова Української Держави збирався спертися не тільки на «середні», «центристські», а й на деякі «правоконсервативні» елементи³². Про те ж саме пише і В. Савченко. З однієї із його тез виходить, що в своїй політиці гетьман не збирався спертися на самий консервативний клас України – поміщицтво, але волів, крім селянства, також отримати підтримку від капіталістів, чиновництва і офіцерства³³.

Разом з тим усі дослідники Гетьманату 1918 року майже одноголосно заявляють, що ліберальні реформи цієї держави залишилися фактично на папері. Спробу з'ясувати причини цієї невдачі зробив Г. Папакін. Історик зазначає, що надто важко і навіть неможливо було здійснити пакет ліберальних реформ у «революційно-монархічні часи». За Г. Папакіним, перетворення гетьманської влади зазнали краху як внаслідок фактичного спротиву щодо них з боку різних суспільних сил (як «лівих», так і «правих»), так і через недостатню рішучість «міністрів Лизогуба»³⁴.

Слід підкреслити одну важливу обставину. Якщо історики і мемуаристи, що писали свої твори раніше, здебільшого подавали гетьмана і його міністрів як махрових консерваторів і реакціонерів, які проводили в Україні відповідну політику, то сучасні дослідники Гетьманату зуміли відійти від цього стереотипно-спрощеного погляду і довести (на наш погляд, досить переконливо) свою думку про шире бажання гетьманської влади

³⁰ *Решт О. П.* Вказ. праця. – С. 116.

³¹ Там само. – С. 92.

³² Там само. – С. 99.

³³ *Савченко В. А.* Вказ. праця. – С. 200.

³⁴ *Папакін Г.* Вказ. праця. – С. 52.

реалізувати в Україні цілу низку ліберальних реформ. Крім іншого, в їхніх працях досить ґрунтовно розкрито різні причини краху реформаційних устремлінь гетьманських урядовців. Але разом з тим існує досить складний і важливий аспект цього питання, якому, на наш погляд, сучасні дослідники держави П. Скоропадського не приділили необхідної уваги. Чи можна серйозно вважати Українську Державу ліберально-реформістською, враховуючи, що гетьман і його прибічники відновили в Україні суспільний лад, який за цілою низкою суттєвих ознак нагадував царський і який пізніше фактично не зазнав будь-якого суттєвого реформування? Скажімо, фактично не був реалізований закон про здійснення радикальної за своїм змістом аграрної реформи, а Україна залишилась країною великих поміщицьких латифундій. Теж саме можна сказати і про відновлену власність великих капіталістів. До того ж свою владу гетьманці встановлювали і захищали аж ніяк не ліберальними методами, використовуючи карні експедиції, секретні спецслужби, закон про заборону будь-яких страйків на підприємствах і взагалі жорстоко придушуючи діяльність будь-яких антигетьманських сил. Варто додати, що у працях нових і старих симпатиків гетьманської України цілком природно майже не наводяться факти, які ілюструють силові методи керівників Української Держави.

Щоправда, абсолютно незаперечним є факт прекрасної реалізації гетьманським урядом реформи культурної сфери країни (її головним досягненням стала українізація культурного життя), яку, до речі, визнали не тільки прибічники Української Держави, а й її опоненти. Враховуючи все вищесказане, можна визначити Гетьманат 1918 року як в цілому консервативне державне утворення з певною кількістю ліберально-реформаційних елементів. Це своєю чергою означало, що Гетьманщиною 1918 року керували реформатори-утопісти, які значною мірою виявились неспроможними реалізувати свої ідеї. І цей факт не можна заперечити ані посиленням на політичний склад кількох гетьманських урядів, ані на дійсно щирі реформаторську налаштованість гетьмана і його адміністраторів.

Значне місце у монографіях, присвячених Українській Державі, займає гетьманська аграрна реформа, яка, на нашу думку,

у випадку реалізації могла б якщо і не кардинально, то принаймні суттєво змінити аграрний лад тодішньої України. Зазначимо, що дослідники Гетьманщини 1918 року дещо по-різному визначають причини, що її породили, а також конкретні цілі, заради яких вона мала бути здійснена. Так, О. Реєнт вбачає чи не головну причину цієї реформи у глибокому усвідомленні гетьманським урядом усієї серйозності проблеми малоземелля селянства України³⁵. Р. Пиріг виділяє цілий ряд конкретних чинників впливу, які підштовхнули П. Скоропадського і його найближче оточення до здійснення аграрних перетворень, а саме: аграрну реформу царського прем'єр-міністра Аркадія Столипін (сам Павло Петрович був її великим прихильником); проект аграрного законодавства, викладений в Статуті Української Народної Громади (консервативної політичної організації, якою сам майбутній гетьман керував до перевороту – *В. Г.*); думки членів хліборобсько-демократичної партії (партії заможних селян. – *В. Г.*) про шляхи розв'язання аграрного питання в Україні і, нарешті, погляди «аграрних» теоретиків кайзерівської Німеччини³⁶, які значною мірою співпадали з відповідними поглядами консервативних елементів України.

Про самі ж цілі реформи історики пишуть у більш вузькому і у більш широкому розумінні. Г. Папакін зазначає, що пріоритетом проведення аграрних перетворень було створення «міцного» прошарку дрібних та середніх землевласників³⁷. Дещо по-іншому подає головне завдання цієї реформи О. Реєнт, стверджуючи, що Павло Скоропадський намагався перш за все створити міцний прошарок середніх власників, який мав стати надійною опорою гетьманського режиму³⁸. Більш широко характеризує пріоритети аграрного «дітища» гетьманської держави Р. Пиріг, підкреслюючи, що воно мало не якусь одну, а

³⁵ *Реєнт О. П.* Вказ. праця. – С. 143–145.

³⁶ *Пиріг Р. Я.* Гетьманат Павла Скоропадського: між Німеччиною і Росією. – С. 126–127; *Його ж.* Українська гетьманська держава 1918 року. – С. 147–148.

³⁷ *Папакін Г.* Вказ. праця. – С. 69.

³⁸ *Реєнт О. П.* Вказ. праця. – С. 147.

цілу низку цілей – економічну, політичну і військову, а саме піднесення продуктивності аграрного сектора, забезпечення соціальної бази режиму за рахунок «фермерського селянства», а також матеріальне посилення тим самим збройних сил Гетьманату³⁹. Проте найширше зміст аграрної реформи мислить і подає О. Реснт. Дослідник справедливо стверджує, що її цілі аж ніяк не вичерпувались намаганням гетьманського уряду збільшити землезабезпечення незаможного селянства і тим самим перетворити його на надійну опору правлячого режиму (як це свого часу збирався зробити царський прем'єр-міністр А. Столипін). Історик також зазначає, що в ході реалізації аграрної реформи планувалося створення високоефективної цукрової промисловості і дієвого фінансового кредитування сільського господарства⁴⁰.

Р. Пиріг виділяє кілька важливих принципів здійснення гетьманської аграрної реформи, а саме: норма реального землезабезпечення не повинна була перевищувати 25 десятин землі, а її перевищення мало розглядатися як виняток (цей виняток мав бути зроблений по відношенню до висококультурних, економічно грамотних поміщицьких господарств та цукрових заводів); земля мала перейти від поміщиків до селян, при цьому перейти до нових власників вона мала не безкоштовно, як то пропонували представники «лівих» партій (більшовики, боротьбисти та ін.), а за грошову плату, тобто за викуп; вчорашня поміщицька власність мала перейти від поміщиків тільки до малоземельних селян⁴¹. Разом з тим історик справедливо критикує очевидні слабкі місця запланованої реформи, зазначаючи, зокрема, що її конкретні практичні механізми не були чітко визначені і реалізовані. До них дослідник відносить саму про-

³⁹ Пиріг Р. Я. Гетьманат Павла Скоропадського : між Росією і Німеччиною. – С. 205.

⁴⁰ Реснт О. П. Вказ. праця. – С. 130–131.

⁴¹ Пиріг Р. Я. Гетьманат Павла Скоропадського : між Росією і Німеччиною. – С. 128.

цедуру відчуження поміщицької власності, «банківський» фактор та деякі інші економічні чинники⁴².

Р. Пиріг вважає, що як і реформаційні задуми і устремління гетьманського уряду в цілому, його аграрна реформа не відбулася завдяки цілій низці обставин, а саме – спротиву щодо неї «правих» кіл, протидії з боку «лівих» кіл, опозиції з боку селянства і спротиву німецьких окупантів, які, з одного боку, не були проти такої аграрної реформи, але, з іншого боку, у той конкретний час, побоюючись, що її реалізація завадить їм викачувати з українського села такі необхідні для них продукти, фактично виступили проти неї⁴³. Доповнює цей перелік причин О. Реснт, вказуючи, що сильним гальмом на шляху розбудови нової аграрної України стали відсутність необхідних статистичних даних та сільськогосподарських інструментів⁴⁴.

Звичайно, не можна обійти у цьому відношенні питання про те, які з цих причин були більш важливими, а які – менш. Р. Пиріг та ряд інших дослідників так чи інакше проводять думку, що чи не найбільшою перепорою на шляху цієї реформи стала опозиція до неї з боку консервативно налаштованих землевласницьких кіл, і перш за все – великих поміщиків, причому головна протидія виходила з боку доволі консервативного Союзу земельних власників. Щоправда, Р. Пиріг також стверджує, що аграрна реформа гетьманського уряду наштовхнулася на спротив «лівих» елементів, які були прибічниками набагато більш радикальних способів розв'язання аграрного питання⁴⁵. Історик наводить дуже важливу деталь: саме члени цієї політичної організації спромоглися вилучити з аграрної документації пункт про примусове вилучення земельної влас-

⁴² Там само. – С. 128; *Пиріг Р. Я.* Українська гетьманська держава 1918 року. – С. 151.

⁴³ *Пиріг Р. Я.* Гетьманат Павла Скоропадського: між Росією і Німеччиною – С. 131.

⁴⁴ *Реснт О. П.* Вказ. праця. – С. 147.

⁴⁵ *Пиріг Р. Я.* Вказ. праця. – С. 169; *Його ж.* Діяльність урядів гетьманату Павла Скоропадського: персональний вимір. – К., 2008. – С. 72.

ності у поміщиків⁴⁶. Зрозуміло, що без цієї юридичної норми справа передачі поміщицької землі малоземельним селянам стала цілком залежати від доброї волі поміщиків, абсолютна більшість яких, повернувши собі свої землі, аж ніяк не бажала знову розлучатися з ними.

Про принципове розходження у ставленні до аграрної реформи уряду гетьмана П. Скоропадського і «правих» кіл пише і В. Савченко⁴⁷. Крім того, Р. Пиріг наводить маловідомий, проте доволі показовий факт, який свідчить, що представники тодішньої господарської еліти розуміли ситуацію, що склалася, цілком правильно. Відомий господарник і політичний діяч Євген Чикаленко виступив у пресі із присвяченою аграрній реформі статтею, в якій пропонував уряду піти на серйозний компроміс з поміщиками, збільшивши граничну норму землекористування до 150 десятин землі⁴⁸.

В. Савченко цілком поділяє думку, що реальними причинами краху гетьманської аграрної реформи стала сильна протидія їй з боку різних політичних сил. Разом з тим історик акцентує увагу на ще одному чиннику, який більшість інших авторів книг про Українську Державу не згадують. На його погляд, врешті-решт гетьман просто пожалів клас великих поміщиків-латифундистів України і залишив їм всі їхні відновлені в ході гетьманського перевороту права⁴⁹.

Слід зауважити, що досить важко підкріпити цю думку дослідника посиланням на будь-яке історичне джерело. Проте добре відомо, що, на жаль, далеко не всі історичні події знаходять відображення в тих чи інших джерелах. Цілком вірогідно, що могло бути дійсно так. Зрозумівши, що аграрна реформа не до вподоби поміщикам та верхівці селянства і відчувши спротив з їхнього боку, голова Української Держави відмовився від боротьби з ними, не бажаючи тим самим ще

⁴⁶ Там само. – С. 139.

⁴⁷ Савченко В. А. Вказ. праця. – С. 199.

⁴⁸ Пиріг Р. Я. Гетьманат Павла Скоропадського: між Росією і Німеччиною. – С. 136–137.

⁴⁹ Савченко В. А. Вказ. праця. – С. 274.

більше скорочувати вже і без того свою доволі вузьку соціальну базу.

Слід додати, що у вітчизняних монографічних дослідженнях з історії гетьманської держави 1918 року різнопланові причини краху урядової аграрної реформи розкриті досить повно. Крім того, на наш погляд, можна цілком поділити думку про те, що головним чинником, який унеможливив її реалізацію, став спротив з боку «правих» поміщицьких кіл, до яких належав і сам Павло Петрович Скоропадський. Як безумовно позитивну рису вищезгаданих поглядів слід відзначити і те, що жоден з вітчизняних дослідників не відтворив тенденційну і помилкову думку «лівих» противників Скоропадського, що, висунувши ідею аграрної реформи, гетьман свідомо волів ошукати українських селян, насправді не збираючись втілити її в життя.

У монографічних дослідженнях з історії гетьманської держави 1918 року розкриті й інші її сторони, зокрема, військова справа. Неодноразово висловлювалась і висловлюється справедлива думка (з посиланням, зокрема, на мемуари самого П. Скоропадського), що на шляху своєї розбудови збройні сили Української Держави здолали чимало перепон. Українські історики пишуть, що, як і у випадку аграрної реформи, створення справді серйозної і дієздатної гетьманської армії наштовхнулося на спротив різних суспільних сил – урядових кіл кайзерівської Німеччини, правоконсервативних російських елементів і різношерстої та багатонаціональної «лівої» опозиції⁵⁰. Перші боялися, що, ставши сильними і дієздатними, збройні сили П. Скоропадського просто їх виженуть як загарбників геть, другі – не хотіли через посилення військ Української Держави посилення ненависної їм самостійної України, а треті, сприймаючи гетьманську армію лише як захисницю буржуазно-поміщицького ладу, природно не могли бажати їй чогось іншого, крім повної ліквідації. Та, попри все, всі ці та інші серйозні перешкоди були успішно подолані. На відміну від багатьох істориків і мемуаристів, О. Реєнт показує цілком очевидний прогрес у справі розбудови армії гетьманської держави, який, зокрема, знайшов

⁵⁰ Савченко В. А. Вказ. праця. – С. 221, 265–267.

свій вираз у створенні чисельних і дієздатних підрозділів (Сердюцької дивізії, Особливого корпусу, козацьких частин та ін.). Ще більш високу оцінку діяльності гетьманських урядів, спрямовану на розбудову власних збройних сил, дає Д. Яневський, який стверджує, що керівникам Української Держави вдалося створити масову армію⁵¹.

Щоправда, говорячи про безумовний прогрес у створенні військової сили держави Павла Скоропадського, його не варто переоцінювати. Треба враховувати, що для України, яка тоді могла поставити під багнет не менш ніж 400 тис. озброєних вояків, армія гетьмана, яка нараховувала не більш ніж 60 тис. солдатів і офіцерів, була невеликою. А тому ми не можемо поділити думку Д. Яневського про те, що армія Гетьманату 1918 року стала масовою – як, до речі, не поділяє її більшість авторів наукових праць і навчальних посібників з історії України (зокрема, О. Бойко, автор підручника «Історія України»). Як ми зазначили у нашій монографії, П. Скоропадський так і не наважився здійснити загальну мобілізацію, яка мала всі шанси привести до його війська чимало революційно налаштованих елементів. Не зробивши цього, гетьман цілком природно змушений був спиратися або на військові кадри із заможних верств населення, або ж на консервативно налаштовані офіцерські кадри. Це, в свою чергу, переконливо свідчило, що Українська Держава служила головним чином верхівці українського суспільства і була ворожою щодо основної маси українського населення.

Підкреслимо, що у присвячених їй монографіях (наприклад, у книзі О. Реєнта «Павло Скоропадський», трьох монографіях Р. Пирога, монографії П. Гая-Нижника «Фінансова політика уряду Української Держави Павла Скоропадського (29 квітня – 14 грудня 1918 року)» та інших, крім вищезгаданих нами сфер, розглядаються і інші сфери життя Гетьманату – його фінанси, політика в культурній сфері, робітниче питання і т. д. На сторінках праць українських істориків можна знайти позитивні оцінки перетворень у галузі фінансів, промисловості, націо-

⁵¹ *Реєнт О. П.* Вказ. праця. – С. 175–180.

нально-культурній сфері. До речі, безсумнівні і великі успіхи адміністрації Скоропадського в галузі українізації суспільного життя (яке знайшло свій вираз у широкому колі заходів – від відкриття українських театрів до відкриття українських гімназій) є тим напрямком внутрішньої політики Гетьманату, який вже протягом довгого часу «мирить» як противників, так і прибічників режиму Скоропадського різних часів. Щоправда, не так вже рідко в аналізованих монографіях лунають і критичні пасажі, зокрема, при характеристиці робітничого питання. Дослідники зазначають значне зниження добробуту робітників – залізничників, столярів, мулярів – за гетьманської влади⁵².

14 листопада уряд гетьмана Павла Скоропадського проголосив нову, так звану Федеративну Грамоту, в якій було заявлено про відмову керівників Гетьманату будувати самостійну Україну і про їхнє бажання забезпечити федеративний статус гетьманської держави в майбутній новій, небільшовицькій Росії.

Р. Я. Пиріг наводить кілька маловідомих фактів, які свідчили, що «федеративні» настрої самого Скоропадського і його урядовців виявили себе набагато раніше, ще влітку 1918 року⁵³. Чому ж саме тоді, в листопаді 1918 року, було оприлюднено Федеративну Грамоту, яку чимало дослідників вважають початком кінця гетьманщини новітнього часу?

Більшість авторів аналізованих монографій дають зрозуміти, що цей документ був відповіддю на нову ситуацію, в якій опинилась гетьманська держава в листопаді 1918 року. Народні революції в Німеччині і Австро-Угорщині позбавили гетьмана потужної збройної опори у вигляді німецької і австро-угорської армій, а серйозну суспільну підтримку серед населення України він, завдяки чинникам, про які ми вже вели мову вище, так і не здобув. У Павла Скоропадського залишався єдиний вихід для порятунку держави, що він її очолював – спертися на дві нові

⁵² Там само. – С. 169–171.

⁵³ Пиріг Р. Я. Гетьманат Павла Скоропадського: між Росією і Німеччиною. – С. 84, 150, 178.

для нього союзні сили – переможну Антанту і білогвардійський рух⁵⁴.

Опозиція державі Павла Скоропадського. Переможна антигетьманська революція і ліквідація Гетьманату

Аж ніяк не є дивним, що гетьманська держава 1918 року, яка з'явилася як середня, проміжна сила між «лівими» і право-консервативними російськими течіями і державними утвореннями, майже відразу ж отримала опозицію як «зліва», так і «справа». Найбільш потужною була доволі чисельна і політично досить неоднорідна «ліва» опозиція. Р. Пиріг вважає найбільш радикальною силою в таборі «лівої» опозиції партію українських есерів-боротьбистів⁵⁵. Українські боротьбисти, на думку історика, були настільки радикальними, що бачили смертельного ворога не тільки в Гетьманаті, а й в помірковано-опозиційному щодо нього Українському Народному Союзі (УНС)⁵⁶. Г. Папакін, на відміну від Р. Пиріга, вважає найбільш радикальною силою «лівого» антигетьманського табору не боротьбистів, а більшовиків.

В. Савченко зробив у своїй книзі, на нашу думку, вдалу спробу дати класифікацію опозиційних до Української Держави політичних сил. У «лівому» таборі, що протистояв гетьманській владі, історик виділяє два «фланги» – революційно-радикальний і поміркований (до перших В. Савченко відносить більшовиків, українських «лівих» есерів-боротьбистів, російських «лівих» есерів, «незалежників» і анархістів), до других – помітно більш поміркованих членів партій УСДРП, УПСР, УПСФ, УПСС⁵⁷. До «правої», консервативної опозиції дослідник відносить перш за все ті російські білогвардійські елементи, що таємно готували

⁵⁴ Там само. – С. 185, 192–193.

⁵⁵ Там само. – С. 102.

⁵⁶ Там само. – С. 102.

⁵⁷ Савченко В. А. Вказ. праця. – С. 214, 216, 217.

проти Гетьманату збройний заколот⁵⁸. Крім іншого, одеський дослідник подає як опозиційну силу солдатів і офіцерів Запорозької дивізії на чолі з Натієвим і Болбачаном, які були готові виступити проти П. Скоропадського як прибічники альтернативного гетьмана – Василя Вишиваного⁵⁹.

Федеративна Грамота Павла Скоропадського не забезпечила гетьмана і його прибічників новою і потужною збройною силою, яка, за його задумом, мала відіграти роль компенсації військових контингентів Німеччини і Австро-Угорщини. Війська Антанти були надто далеко, щоб у короткий термін реально прийти на допомогу гетьманському уряду. Щоправда, білогвардійське офіцерство, що перебувало тоді в Україні, надало його режиму підтримку, проте вона була вкрай недостатня (в Києві у грудні 1918 року «трон» Скоропадського обороняли лише 3 тис. офіцерів – бійців бойових дружин). Р. Я. Пиріг бачить певну парадоксальність ситуації в тому, що при майже повній відсутності серед захисників Гетьманату українців, збройну опору його владі склали офіцери-білогвардійці, чужі абсолютно всім орієнтаціям гетьмана – як на самостійну Україну, так і на Україну як члена федеративної російської небільшовицької держави⁶⁰.

Більш помітним, проте, став інший наслідок оприлюднення Федеративної грамоти Павла Скоропадського – масове повстання мешканців України проти Гетьманату на чолі з Директорією. У своїй книзі про П. Скоропадського О. П. Реєнт наводить дані, які свідчать про різючу нерівність в силах противників. Якщо в Осадному корпусі петлюрівського воєначальника Є. Коновальця, який наступав на Київ, перебувало близько 50 тис. вояків, то в лавах гетьманських захисників столиці України – лише 3 тис. бійців⁶¹. Не треба бути військовим, щоб у такій статистиці побачити «гарантовану» приреченість Української Держави.

⁵⁸ Там само. – С. 231.

⁵⁹ Там само. – С. 220.

⁶⁰ Пиріг Р. Я. Вказ. праця. – С. 309.

⁶¹ Реєнт О. П. Вказ. праця. – С. 238.

Разом з тим у монографії «Гетьманська держава 1918 року у світлі споминів її сучасників» ми критично поставились до спроби перебільшити значення факту оприлюднення гетьманської грамоти як причини повстання⁶². Немає сумніву, що на антигетьманську революцію робітників і селян підняли такі добре відомі чинники, як наявність ненависного більшості селянства поміщицького землеволодіння, контрреволюційний терор в селах, низька заробітна плата та погані умови праці робітників на підприємствах та інші. На наше переконання, якби у гетьманської держави не існувало цих одіозних рис, нова і остання грамота гетьмана Скоропадського аж ніяк не підняла б трудящих України на масову антигетьманську боротьбу.

Слід зазначити, що в історіографії гетьманської держави минулих часів були висловлені дві протилежні за змістом точки зору на рівень суспільної підтримки Гетьманщини 1918 року і Директорії, яка підняла проти неї повстання. Суть першого погляду (його поділяв сам Скоропадський і більшість його прибічників) полягає в тому, що навіть у ті важкі для себе часи Гетьманат, як і раніше, спирався на широкі кола населення, а «по той бік барикад» опинилася лише «голодранці» – люмпени та безземельні селяни. Прибічники ж другого погляду оцінюють ситуацію цілком протилежно – що в листопаді–грудні 1918 року П. Скоропадського захищала невелика купка контрреволюціонерів, які намагалася марно протидіяти справжньому «революційному морю» робітників і селян України. Звичайно, було б дещо тенденційно і спрощено інтерпретувати антигетьманське повстання Директорії як повстання всього народу України (у П. Скоропадського виявилась певна кількість прибічників не тільки в містах, а й в селах), але цілком очевидно, що у цьому двобої вони становили меншість, а революційні сили Директорії – переважну більшість. Показово, що практично ніхто з вищезгаданих сучасних істориків, які в цілому позитивно ставляться до Української Держави, не відтворив і не спробував обґрунтувати першу точку зору, що зайвий раз свідчить про її неспроможність.

⁶² Горак В. С. Вказ. праця. – С. 157–158.

Разом з тим у книгах тих істориків, які прихильно ставляться до гетьманської держави на чолі із Павлом Скоропадським, досить чітко проявляється одна характерна риса – вони досить відверто уникають в своїх творах більш-менш детального опису переможної революційної боротьби Директорії проти Гетьманщини на відміну, скажімо, від монографії противника Гетьманату В. Савченка, в якій ця боротьба подана досить повно. На нашу думку, це аж ніяк не випадковість, а свідомо спроба сучасних прибічників Української Держави уникнути цілком природного запитання читацької аудиторії – якщо то була прогресивна і перспективна за своїм змістом держава, то чому проти неї відбулося масове і переможне повстання?

Викладений вище зміст дає можливість автору статті зробити необхідні висновки.

Аналізовані монографічні дослідження, присвячені історії гетьманської держави 1918 року, мають цілу низку позитивних сторін. Зокрема, історія Гетьманату новітніх часів як правило, аналізується в них послідовно, проблемно-хронологічно, із ґрунтовним розкриттям, на основі досить великого фактологічного матеріалу, головних, вузлових питань історії цього державного утворення. Не можна не відзначити і досить помітний відхід більшості дослідників від суто тенденційного і спрощено-негативного сприйняття і викладання історії Української Держави, притаманного радянським часам, і їх спроби об'єктивно і неупереджено розібратись в непростих реаліях цього суспільно-політичного явища. Помітним у історичній літературі цього кола є продуктивна, на нашу думку, спроба виділити як позитивні, так і негативні риси гетьманської держави 1918 року.

Результатом сучасних монографічних студій історії гетьманської держави 1918 стало формування двох її різних за своїм змістом історіографічних концепцій. Прибічники першої концепції (Г. Папакін, О. Реєнт, Д. Яневський, частково Р. Пиріг та інші) подають державу на чолі з Павлом Скоропадським як цілком закономірне і позитивне явище вітчизняної історії, потенційно здатне забезпечити суспільний прогрес України в цілому в інтересах переважної більшості її мешканців. Прибічники другої концепції (зокрема, В. Савченко), навпаки у цілому запе-

речують закономірний і прогресивний зміст Гетьманату, схилившись до його старої, «лівої» інтерпретації як до реакційного і регресивного державного утворення, існування якого суперечило нагальним інтересам і потребам широких кіл населення України.

Обидві концепції мають як свої слабкі, так і свої сильні сторони. Зокрема, в аналізованих працях ґрунтовно висвітлено такі питання, як хід гетьманського перевороту, аграрна реформа уряду П. Скоропадського, політичні сили антигетьманського табору та інші. При цьому прибічники першої концепції (її можна в цілому охарактеризувати як апологетичну) більш схильні відтворювати саме позитивні риси Української Держави, в той час як їх опоненти, що створили критично-негативну концепцію Гетьманщини, акцентують увагу саме на характерних недоліках держави, яку очолював Павло Скоропадський. Але разом з тим варто звернути увагу і на ще один важливий недолік, притаманний частині праць українських дослідників про Гетьманат 1918 року. Цілком правомірно відкинувши тенденційний погляд на Українську Державу як на суто негативне суспільне явище, деякі наші колеги почали вже надто відверто формувати у читацької аудиторії цілком позитивний образ Гетьманщини, оминаючи її негативні риси. Зрозуміло, що таке бачення подій може бути не менш тенденційним, ніж спроби їхніх опонентів зображувати гетьманську державу у суто чорному світлі.

З урахуванням усього вищесказаного можна в цілому позитивно оцінити нові тенденції відтворення питань історії гетьманської держави 1918 року у присвячених їй сучасних монографічних дослідженнях. Разом з тим, на наш погляд, написання справді неупереджених і виважених праць про це досить неоднозначне державне утворення все ще залишається справою майбутнього.

REFERENCES

1. Hai-Nyzhnyk, P. P. (2004). *Finansova polityka uryadu Ukrain's'koi derzhavy Get'manata Pavla Skoropads'kogo (29 kvitnya – 14 grudnya 1918)* (The financial policy of the government of the Ukrainian State of the

Hetmanate of Pavlo Skoropadsky (April 29, 1918 – December, 14, 1918). Kyiv. [in Ukrainian].

2. Horak, V. S. (2009). *Getmans'ka derzhava 1918 roku u svitli spomyniv jj suchasnykiv* (The Hetman state of 1918 in the light of the memories of its contemporaries). – Kyiv: Stylos. [in Ukrainian].

3. Osaulenko, I. & Zasyekin, V. (2007). *Get'man Ukrainy Pavlo Skoropads'kyj* (Hetman of Ukraine Pavlo Skoropads'ky). Luts'k: Volyns'ka oblasna drukarnya. [in Ukrainian].

4. Papakin, G. (2003). *Pavlo Skoropads'ky. Patriot, derzhavotvorets', luidyna* (Pavlo Skoropads'ky. A patriot, creator of a state and man) – Kyiv: Derzhavnyj komitet arkhiviv Ukrainy. [in Ukrainian].

5. Pyrig, R. Ya. (2008). *Get'manat Pavla Skoropads'kogo mizh Nimechynoui i Rosiyeyi* (The Hetmanate of Pavlo Skoropads'ky between Germany and Russia). Kyiv : Instytut istorij Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].

6 . Pyrig, R.Ya. (2016). *Diyal'nist' uryadiv Het'manatu Pavla Skoropads'kogo. Personal'nyi vymir* (The activities of the governments of the Hetmanate of Pavlo Skoropadsky. A personal dimension). Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].

7. Pyrig, R. Ya. (2011.) *Ukrains'ka het'manska derzhava 1918 roku. Istorychni narysy* (The 1918 Ukrainian Hetman State. Historical essays). Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [in Ukrainian].

8. Reynt, O. P. (2003). *Pavlo Skoropads'kyj*. Kyiv: Dim Al'ternatyvy. [in Ukrainian].

9. Savchenko, V. A. (2008). *Pavlo Skoropads'kyj. Ostannij get'man Ukraina* (Pavlo Skoropads'ky. The last hetman of Ukraine). Kharkiv: Pholio. [in Ukrainian].

10. Skoropads'kyj, P. (1995). *Spogady. Kinets' 1917 – gruden' 1918* (Memories. End of 1917 – December of 1918). Kyiv, Philadel'phiya: Instytut ukrainskoj arheographij ta dzhereloznavstva imeni M. S. Grushevs'kogo, NAN Ukrainy, Instytut shidnoyevropejs'kyh doslidzhen', NAN Ukrainy, Shidnoyevropejs'kyj doslidnyj instytut imeni V. Lypyns' kogo. [in Russian].

11. Vynnychenko, V. (1920). *Vidrodzhennya natsij* (The revival of a nation). Kyiv–Viden': Dzvyn. [in Ukrainian].

12. Yanevsky, D. (2010). *Proekt Ukraina, abo sprobna Pavla Skoropads'kogo* (The project «Ukraine», or Pavlo Skoropadky's attempt). – Kharkiv: Pholio. [in Ukrainian].

13. Zen'kovsky, V. (1995). *Pyat' mesyatsjev u vlasti (15 maya – 18 oktyabrya 1918 g.)*. *Vospominaniya* (Five months at power (May, 15,

1918 – October, 18, 1918). Memories). – Moscow: Krutitskoe patriarshe podvorye. [in Russian].

14. Boiko, O. D. (2004). *Istoriya Ukrainy* (The history of Ukraine). Kyiv: Akademydav. [in Ukrainian].